

УДК 373.3.015.3:159.955

© Т. А. Яновська, 2021

orcid.org/0000-0002-7144-689X

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.2.239980>

ЯНОВСЬКА Тамара Анатоліївна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ ТА УЯВА В СТРУКТУРІ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Дана стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми психологічних особливостей розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку. Характеризується мислення як пізнавальний процес. Розкривається сутність поняття «творче мислення» та аналізуються його критерії. Обґрунтовуються особливості формування творчого мислення в учнів початкових класів та аналізуються прийоми його розвитку. Аналізуються основні методи дослідження психологічних особливостей розвитку творчого мислення молодших школярів. Схарактеризовано вибірку, етапи дослідження та проаналізовано отримані результати вивчення психологічних особливостей розвитку творчого мислення учнів початкової школи.

Ключові слова: *молодший шкільний вік, розвиток, мислення, творче мислення, пізнавальний процес, критерії творчого мислення, продуктивна уява, вербальна творчість, креативність, оригінальність мислення, розвиток фантазії та креативності.*

Постановка проблеми. Потреба сучасного суспільства у фахівцях, які володіють методологічним, системним і творчим мисленням, актуалізує питання про науково обґрунтовану систему формування цих типів мислення. Окремим аспектам проблеми творчого мислення присвячені роботи з питань психології творчої діяльності, вивчення проблеми здібностей, розвитку творчого мислення в онтогенезі, специфіки формування творчого мислення учнів закладу середньої освіти. Однак, не зважаючи на значну кількість досліджень феномену творчого мислення, проблема його впливу на навчальну діяльність молодших школярів висвітлена недостатньо.

Водночас молодший шкільний вік є надзвичайно важливим етапом цілеспрямованого формування творчого мислення в процесі навчання. У сучасній віковій та педагогічній психології проблема розвитку мислення учня початкової школи займає одне з центральних місць. Це не випадково, оскільки результати психологічних досліджень свідчать про те, що найбільш активно мислення розвивається саме в період молодшого шкільного віку. Водночас аспекти критеріїв творчого мислення, умов формування креативності в учнів початкової школи залишаються недостатньо з'ясованими. На основі психолого-педагогічної літератури зроблено висновок про існування суперечності між потребою суспільства у творчих особистостях та недостатньою розробленістю засобів впливу на розвиток творчого мислення, особливо на початкових етапах навчання. Саме тому, особливого наукового й практичного значення набуває питання дослідження психологічних особливостей розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі активно дискутується питання про сутність творчого мислення. Одні вчені вважають його похідним від інтелекту (Р. Кеттелл, Р. Стернберг), інші – результатом взаємодії інтелекту та креативності як незалежних факторів (Дж. Гілфорд, Е. Торранс, В. Дружинін) (Винославська, 2005).

На думку Р. Воробйова, характерною особливістю мислення молодших школярів є тенденція до використання відомих прийомів при розв'язуванні нових задач. Він підкреслював, що здібності до творчості у дітей формуються поступово, проходячи кілька стадій розвитку: дієве, причинне та евристичне (Воробйова, 2006). Як зазначає Г. Люблінська, у молодших школярів, при виконанні нових, за змістом, завдань, ще продовжує яскраво виявлятися конкретність мислення (Дуткевич, 2012). О. Скрипченко відзначає, що учні початкової школи застосовують переважно практично-дієвий і образно-мовний аналіз (Скрипченко, 2009).

С. Лазарева наголошує, що оригінальність мислення дитини виражається у фантазуванні. Ця якість творчого мислення залежить від уміння подумки пов'язувати образи предметів, які зазвичай не пов'язуються. Потужні можливості формування

творчого мислення молодших школярів закладено в структуру навчальної діяльності. Так, Т. Юхимець вказує, що в умовах навчання у мисленнєвій діяльності учнів початкової школи змінюються співвідношення образних і понятійних, конкретних і абстрактних компонентів. Ці зміни відбуваються по-різному, залежно від змісту навчання, і визначають не лише уміння дитини вчитися, але й характер оперування набутими знаннями (Тітов, 2007; Юхимець, 2009).

Тим не менш, на сучасному етапі розвитку нової української школи, існують проблеми з розвитком у молодших школярів творчого мислення, не розкриті в умовах кардинальних соціально-економічних змін. Зокрема, поза увагою науковців залишилися проблеми розвитку творчого мислення школярів початкової школи, тоді як психодіагностика особливостей розвитку креативного мислення є дуже важливою, оскільки наявність недостатньої кількості дітей з середнім й високим рівнем розвитку творчого мислення, в умовах існування сучасної освіти, може виявитися у погіршенні результатів навчальної діяльності молодших школярів.

Постановка завдань. *Об'єктом* дослідження є творче мислення у молодшому шкільному віці. *Предметом* дослідження є психологічні особливості розвитку творчого мислення молодших школярів. *Метою* дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку.

Відповідно до мети, об'єкта та предмету дослідження визначені такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз джерел про психологічні особливості розвитку творчого мислення у школярів початкової школи.

2. Емпірично дослідити психологічні особливості розвитку творчого мислення у школярів початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ході проведеного емпіричного дослідження вивчалися психологічні особливості розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку. Вибіркою було охоплено 50 учнів загальноосвітньої школи №7 м. Полтави, які навчаються у першому (6-7 років) та третьому (8-9 років) класах.

За допомогою методики «Домальовування фігур» (за Е. Торренсом, адаптація О. Д'яченко), розглянемо особливості стану оригінальності мислення молодших школярів (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Показники рівня оригінальності мислення молодших школярів (%)

Клас	Рівні		
	низький	середній	високий
I	36,2	41,3	22,5
III	19,2	47,7	33,1

Згідно відтворених у табл. 1 результатів, 36,2% учнів першого класу мають низький рівень оригінальності мислення, 41,3% – середній рівень, 22,5% – високий рівень. Серед учнів третього класу 19,2% притаманний низький рівень оригінальності мислення, 47,7% – середній рівень і 33,1% – високий рівень розвитку оригінальності мислення. Таким чином, оригінальність мислення учнів початкової школи поступово зростає. Це свідчить про те, що школярі навчаються оперувати образними і понятійними, конкретними і абстрактними поняттями, аналізуючи їх суттєві властивості та створюючи нові. Виконуючи завдання, учні третього класу створювали більш оригінальніше образи, щоразу давали їм нові назви, що можна пояснити більш життєвим досвідом учнів та навичками аналізувати і синтезувати елементи предмету. Більшість старших учнів намагалися відтворювати нові образи на відміну від учнів першого класу, які створювали предмети, побачені у повсякденному житті. Переважна частина учнів третього класу перед виконанням зображення аналізують майбутній малюнок, планують свою діяльність, нестандартно підходять до розв'язання завдання, а школярів першого класу лише намагаються відтворити те, що пригадали з побаченого. Зображуючи предмети, старші школярі часто переходять від одного класу речей до інших, тоді як малюнки учнів першого класу були схожі між собою за тематикою.

Але у більшості учнів молодшого шкільного віку оригінальність мислення все ж розвинута недостатньо, тобто школярі ще відчують труднощі в умінні пов'язувати образи предметів, які зазвичай не пов'язуються. Частина дітей ще не на

достатньому рівні вміють ставити й аналізувати цілі свої діяльності, орієнтуватися в різних ситуаціях, приймати рішення, перевіряти результати й корегувати її з урахуванням зміни ситуації.

За допомогою методики «Придумай гру» (за Р. Немовим), розглянемо особливості розвитку фантазії молодших школярів (див. рис. 1).

Як слідує з рис. 1, для 12,1% учнів першого класу характерний дуже низький рівень розвитку, для 19,4% – низький рівень розвитку, для 43,1% – середній рівень розвитку, для 20% – високий рівень розвитку й для 5,4% – дуже високий рівень розвитку фантазії. Для 6,5% учнів третього класу є притаманним дуже низький рівень розвитку, для 11,8% – низький рівень розвитку, для 36,2% – середній рівень розвитку, для 33,1% – високий рівень розвитку й для 12,4% – дуже високий рівень розвитку фантазії. Згідно отриманих результатів видно, що фантазія у школярів третього класу більш розвинута, ніж у школярів першого класу.

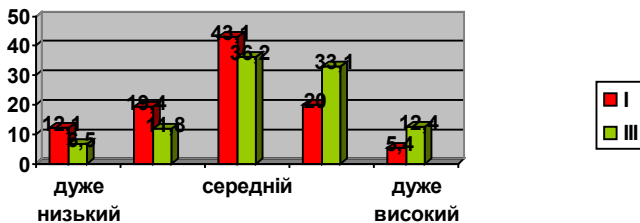

Рис. 1 Аналіз рівня розвитку фантазії молодших школярів (%)

Під час виконання завдання, старші школярі швидше, ніж молодші учні, придумували оригінальні назви гри, навіть давали кілька назв. Вони більш детально описували хід гри, завдання для учасників, їх ролі. Підкреслимо, що учні третього класу розривали критерії оцінювання результатів, а першокласники часто обмежувалися однією-двома фразами.

Першокласники іноді перестрибували з однієї частини гри на іншу, третьокласники працювали більш сплановано і детально. Це можна пояснити тим, що у молодших школярів фантазія надзвичайно бурхлива, яскрава, з характерними рисами

некерованості. В ході учіння дітей фантазія поступово розвивається, зокрема поступово вдосконалюється відтворююча уява, стаючи все більш реалістичною та керованою. Щороку у школярів початкової школи формується й творча уява, на базі минулого досвіду з'являються нові образи, від простого до вільного комбінування уявлень діти поступово переходять до логічно обґрунтованої побудови нових образів. Зростає швидкість утворення образів фантазії, як і вимогливість дітей до витворів власної уяви.

За допомогою опитувальника креативності Рензуллі (за модифікацією О. Тунік), розглянемо особливості розвитку креативності молодших школярів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Показники рівня креативності молодших школярів (%)

Клас	Рівні		
	низький	середній	високий
I	30,2	45,4	24,4
III	16,0	47,8	36,2

Як видно з табл. 3., у 30,2% першокласників креативність розвинута на низькому рівні, у 45,5% – на середньому рівні і у 24,4% – на високому рівні. У 16% третьокласників розвиток креативності знаходиться на низькому рівні, у 47,8% – на середньому рівні, у 36,2% – на високому рівні. Отримані результати свідчать, що учні третього класу є більш допитливими, часто висувають нові ідеї та самі пропонують оригінальні шляхи їх виконання. При цьому старші школярі можуть керувати власною поведінкою, оцінити її, зважають на думку інших. Першокласники ж у більшості випадків гостро реагують на критику, можуть замкнутися у собі чи бурхливо відповісти на зауваження. Учні старшого класу вже можуть самі вказати на помилки інших, але роблять це більш виважено й конструктивно. До повноцінної творчої діяльності здатна лише людина, яка володіє розвиненим внутрішнім планом дій, що дозволяє їй асимілювати потрібним чином суму спеціальних знань, необхідної для її подальшого розвитку, а також мати особистісні якості, без яких неможлива справжня творчість. Більш розвинуті внутрішній план дій, процеси пізнавальної

сфери та знання й вміння з різних галузей мають учні третього класу, що є підґрунтям для розвитку їх креативності.

За загальним рівнем креативності із виборок молодших школярів двох класів можна виділити три підгрупи: досліджувані з низьким, середнім та високим рівнем креативності. Середні значення креативності, оригінальності мислення й рівня розвитку фантазії в підгрупах з різним рівнем розвитку креативності наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Кількісні середні значення оригінальності мислення й рівня розвитку фантазування в підгрупах з різним рівнем розвитку креативності (%)

Підгрупи за рівнем креативності (n=50)	Кількісні середні значення креативності		Кількісні середні значення оригінальності мислення		Кількісні середні значення рівня розвитку фантазії	
	1-й клас	3-й клас	1-й клас	3-й клас	1-й клас	3-й клас
Низька креативність	30,2	16,0	36,2	19,2	19,4	11,8
Середня креативність	45,4	47,8	41,3	47,7	43,1	36,2
Висока креативність	24,4	36,2	22,5	33,1	20,0	33,1

Результати, отримані в ході емпіричного дослідження, були статистично оброблені. Згідно з отриманими результатами кореляційного аналізу за критерієм Пірсона, очевидно таке:

- з'ясований тісний кореляційний зв'язок між такими показниками творчого мислення як оригінальність й фантазія (уява) ($r=0,333$, $p \leq 0,05$);
- низький рівень креативності прямо корелює з низькими рівнями оригінальності мислення ($r=0,195$, $p \leq 0,01$) й фантазії ($r=0,184$, $p \leq 0,01$);
- середній рівень креативності прямо корелює з середнім рівнем оригінальності мислення ($r=0,210$, $p \leq 0,01$) й має слабкий прямий зв'язок кореляції з середнім рівнем розвитку фантазії ($r=0,16$, $p \leq 0,01$);
- високий рівень креативності має виражений прямий кореляційний зв'язок з високим рівнем оригінальності

мислення ($r=0,22$, $p\leq 0,01$) й значущий прямий кореляційний зв'язок високого розвитку фантазії ($r=0,195$, $p\leq 0,01$).

Отже, аналізуючи результати кореляційного аналізу можна сказати, що рівень креативності, що розуміється як здатність до розумового перетворення і творчості, здатності до дивергентного мислення, уміння відмовитись від стереотипного способу розв'язання задач, має позитивний кореляційний зв'язок з оригінальністю мислення (своєрідність мислення, незвичність підходу до проблеми, її нове вирішення) ($r=0,21$, $p\leq 0,01$). Рівень розвитку фантазії (уяви), яка являє собою створення людиною нових образів в рамках майбутнього часу, з використанням колись сприйнятого минулого і є важливим складником креативності, також має позитивний кореляційний зв'язок з креативністю ($r=0,198$, $p\leq 0,01$). Також підкреслимо, що творче мислення (оригінальність) та уява (фантазія) прямо пропорційно пов'язані між собою величини. Отже, із зростанням показників творчого мислення та уяви зростає рівень креативності і навпаки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Мислення є вищим пізнавальним процесом, що являє собою породження нового знання, активну форму творчого відображення і перетворення людиною дійсності. Творче мислення передбачає наявність таких складників: уміння орієнтуватися на суттєві ознаки об'єктів і явищ, уміння підкорятися законам логіки, організувати свої дії відповідно до цих законів, уміння здійснювати логічні операції (класифікація, систематизація, аналіз, синтез), свідомо їх аргументувати, уміння будувати припущення і робити наслідки із даних посилянь. Творчий характер мислення проявляється в таких його якостях, як гнучкість, оригінальність, швидкість, глибина (відсутність скутості, стереотипності), рухливість. Творче мислення молодших школярів характеризується такими особливостями: дитина розв'язує розумові задачі, уявляючи їх умови; мислення стає позаситуативним; освоєння мовлення призводить до розвитку розмірковування як способу розв'язання розумових задач; виникає розуміння причинності явищ; з'являється нове співвідношення розумової і практичної діяльності, коли

практичні дії виникають на основі попереднього міркування; зростає планованість мислення; експеримент виникає як спосіб, що допомагає зрозуміти приховані зв'язки і відносини, застосовувати наявні знання, спробувати свої сили; формуються передумови таких якостей розуму, як самостійність, гнучкість, допитливість, проблемність. Емпірично встановлено, що з віком у молодших школярів зростає оригінальність мислення. Це припускає твердження про те, що навчальна діяльність молодших школярів має позитивний вплив на розвиток їх творчого мислення. Але у багатьох учнів початкової школи показник оригінальності мислення розвинений недостатньо, тобто школярів ще відчувають труднощі в умінні пов'язувати образи предметів, які зазвичай не пов'язуються. Інша частина дітей ще не на достатньому рівні вміють ставити й аналізувати цілі своєї діяльності, орієнтуватися в різноманітних ситуаціях, приймати рішення, перевіряти результати і корегувати діяльність з урахуванням зміни ситуації. Доведено, що у молодших школярів фантазія надзвичайно бурхлива, яскрава, з характерними рисами некерованості. В ході учіння вона поступово розвивається, зокрема вдосконалюється відтворююча уява, стаючи все більш реалістичною та керованою. Поступово у дітей початкової школи формується й творча уява, на базі минулого досвіду з'являються нові образи, від простого довільного комбінування уявлень учні переходять до логічно обгрунтованої побудови нових образів. Зростає швидкість утворення образів фантазії, як і вимогливість дітей до витворів власної уяви.

Перспективами подальших розвідок може слугувати вивчення питання особливостей динаміки розвитку творчого мислення молодших школярів, враховуючи при цьому особливості навчальної діяльності учнів.

Список використаних джерел

- Винославська О. В. Психологія. К. : ІНККОС, 2005. 412 с.
- Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Вікова та педагогічна психологія. К. : Каравела, 2009. 400 с.
- Воробйова Р. М. Розвиток творчого мислення учнів. *Географія : науково-методичний журнал*. 2006. № 1. С. 4-6.
- Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. К. : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

- Тітов І. Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонент становлення їхньої суб'єктності : дис...канд. психол. наук : 19.00.07; Інститут психології імені Г. С. Костюка АНП України. К., 2007. 223 с.
- Юхимець Т. О. Виховуємо творчу особистість. *Постметодика*. 2009. № 1. С. 27-34.

References

- Vinoslavskaya, O.V. (2005). *Psychologiya [Psychology]*. Kyiv: INKOS [in Ukrainian].
- Skipchenko, O.V. (2009). *Vikova ta pedagogichna psychologiya [Age and pedagogical psychology]*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
- Vorobiova, R.M. (2006). Rozvitok tvorchogo mislennia uchniv [Development of creative thinking of students]. *Geografiya: naukovo-metodichnii zhurnal [Geography: scientific and methodical journal]*, 1, 4-6 [in Ukrainian].
- Dutkevich, T.V. (2012). *Ditiacha psychologiya [Child psychology]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literature [in Ukrainian].
- Titov, I.G. (2007). Rozvitok tvorchoi uяви molodshikh shkoliariv iak component stanovlennia ikhnoi subektnosti [Development of creative imagination of junior schoolchildren as a component of formation of their subjectivity] Candidate of psychological sciences thesis. Kyiv: GS Kostyuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Yukhimets, T.O. (2009). Vskhovuemo tvorchu osobistist [We cultivate a creative personality]. *Postmetodika [Postmethodology]*, 1, 27-34 [in Ukrainian].

T. Yanovska

CREATIVE THINKING AND IMAGINATION IN THE STRUCTURE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN CREATIVITY

This article is devoted to the theoretical analysis of the problem of psychological features of the development of creative thinking of children of primary school age. Thinking is characterized as a cognitive process in which objects and phenomena of reality are reflected in their essential features, connections and relationships. Thinking arises on the basis of practical activities of sensory cognition. The difference between thinking and other mental processes is that it is almost always associated with the presence of a problem situation, the task to be solved and the active change of the conditions in which the task is set. The paper reveals the essence of the concept of "creative thinking" and analyzes its criteria.

Creative thinking is seen as a type of thinking characterized by the creation of a subjectively new product and new formations in the cognitive activity on the way to its formation. The theory of creative thinking is substantiated, which contains many different approaches to determining its mechanisms and patterns: dialogic, dialectical, critical, reflexive, lateral, positive thinking. The peculiarities of the

formation of creative thinking in primary school students are substantiated and the methods of its development are analyzed, namely: the development of students' independence, their ability to move independently from one stage to another, mastering the ability to find the most rational way to solve non-standard problems.

The main methods of research of psychological features of development of creative thinking of junior schoolchildren are analyzed: the technique "Drawing of figures" (modification of the technique of E. Torrens, developed by O. Dyachenko), which is aimed at assessing the abilities of junior schoolchildren to productive imagination (figurative creativity); the method "Invent a game" (according to R. Nemo) is aimed at assessing the flexibility, non-standard, originality of the child in the field of verbal creativity; Renzulli's creativity questionnaire (modified by O. Tunik) allows to diagnose the level of development of creative thinking (creativity) of primary school children by identifying the creative initiative of primary school students by the method of experts.

The sample, stages of research are characterized and the received results of studying of psychological features of development of creative thinking of pupils of elementary school are analyzed.

Keywords: *primary school age, development, thinking, creative thinking, cognitive process, criteria of creative thinking, productive imagination, verbal creativity, creativity, originality of thinking, development of imagination and creativity.*

Надійшла до редакції 26.06.2021 р.